J.-i mõtlema. »Sakala« kirjavastustes hakkab ta käredaid vaidluskirju tagasi tõrjuma, ütleb, et tüli lained juba nii kõrgelt hakanud käima, et nad üldrahvuslikule asjale kahju teha ähvardavad. Seepärast mõtlevat ta lepitamise ja koondamise peale ega tahtvat uut õli tulle valada. Ja 1882. uueaasta numbris kõneleb ta juba rahu jaluleseadmisest kodumaal. Kõlerile kirjutab ta oma kavatsusest Eesti Kirjameeste Seltsi juhatusest varssi tagasi astuda, kui enam arvamist ei teki, nagu teeks ta seda kartusest vastaste ees.

Kuid kõigist neist häist kavatsusist tõmbas surm ootamatult kriipsu läbi. J. oli kevadest-talve Kurgjalt Pärnu sõitnud, tagasi tulles 60-verstasel teel talvise vihma käes külmetanud, siis veel poolhaigelt Viljandis käinud, koju tulles uue maja ehitusmaterjalide vedamisel metsas viibinud ja uuesti külmetanud, mille tagajärjel tema tervis koguni halvaks oli muutunud. Seal tabas teda äge soetõbi ja paarinädalase raske haiguse järele suri ta Kurgjal 7. III 1882. Ta maeti sinna ta oma asutatud surnuaiale. — Põrutav oli J.-i surmateade. Vastu vaimulikkude tahtmist helistati tema matusepäeval leinamärgiks kirikukellu üle maa ja ta endine vastane Harry Jannsen (vt.) avaldas järelhüüde oma »Heimath'is,« kus suure mehe teeneid avameelselt tunnustas. Lugupidamist avaldasid ka teised eesti soost vastased ja elavalt pandi ridade koondamis- ja lepitusmõte kodumaa politiliste voolude vahel käima, millest aga J.-i politilised epigoonid kuigi kaua ei jõudnud kinni pidada.

J. erineb selle poolest kõigist ärkamisaja tegelasist, et ta tegevus rahvaelu mõne üksiku haruga ei piirdunud, vaid võimalikult laialiseks kujunes. Raske on ütelda, kas oli ta suurem koolimehe või politikuna. Meie tolleaegsetes oludes oli ka kooliküsimus suureks politiliseks küsimuseks ja seepärast tuleb J.-i hinnata eeskätt küll esimese eesti suurejoonelise politikamehena. Nii on teda hinnanud ka ta eesti soost vastased-kaasaeglased, sest vaenulisus tema vastu ei tõusnud koolipõllul, kus kõik tema tööd tunnustasid, vaid politikas. Kiriku- ja osa kooliõpetajaid põhjustasid tol ajal meile veel harjumata politilise võitluse võtteid, kus iga kord lahtise visiiriga ei lööda, ja sealt on siis pärit etteheide, et säärane võitlusviis rahva kõlblust rikub jne. J. sai aga vaevalt teisi võitlusviise tarvitada, kui mida ta aadlist ja vaimulikust seisusest vastased kasutasid ja mis politikas kõigis mais on tarvitusel.

J.-i on tema eluajal ja mõnelt poolt ka pärast süüdistatud, nagu oleks tema eesti rahva venestamise sihis töötanud ja lihtsalt Vene panslavistide käsilane olnud. Midagi ei ole vildakum kui see. Kui võõras J. sisemiselt vene kultuurile ja ilmavaatele oli, selgub sellest, et ta aa. kaupa Peterburis elades isegi vene keelt ei olnud ära õppinud. Kõigile kodumaalt tulnud palvekirjadele näit., mis ta Peterburis Köleri abil valitsusevõimudele edasi toimetas, otsis ta vene keelde tõlkijaid, ja vene keelt suusõnaliselt ei vallanud ta sugugi. Tema tarvitas venelasi ja panslavistlikku voolu võitlus-abinõuna Balti saksa ülevõimu murdmiseks. Kõige oma terava politilise pilgu juures uskus ta vene isevalitsejate heatahtlikkusse ja vääramata õiglusesse, mis selles ilmneb, et ta Kreutzwaldi umbusaldusele, Eesti Aleks. kool võiks veskiks muutuda, kust eestlane ülalt kolusse visatakse ja venelane alt välja tuleb, sellega vastu astus, et eestlased siis raha, mis Al. kooli heaks antud, kohtuga tagasi võiksid nõuda (vt. J.-i kirjad J. Adamsonile »Eesti Kirjanduses«). Ja kui M. Lindenberg Rakveres a. 1880 »Valgust« venesõbralise sihiga hakkas välja andma, astus ta sellele lehele ja tema mõjule südilt vastu. »Sakala« »Nalja-Mart ja Kalja-Pärt« tegid venestussihi varssi naeruväärseks, nii et isegi eesti soost vene preestrid, nagu M. Suigusaar, avalikult vastu astusid sellele voolule, mis katsus J.-i venevastasuses süüdistada. J.-i varane surm päästis tema pettumusest vene laialoomulise heatahtlikkuse suhtes eestlaste vastu. Paar a. hiljemini Aleksander III aegse venestusvooluga kokku põrgates oleks tema äge iseloom väljapääsmatusse seisukorda sattunud, kus oleks tulnud kas painduda või murduda.

Mis puutub J.-i ilmavaatesse, siis on teda vastased eesti rahva usuelu hävitamises süüdistanud ja isiklikult ateistiks pidanud. See küsimus ei ole tema juures kaugeltki veel lõplikult selgitatud. Et J. konfessionaalselt ega kiriklikult »usklik« ei olnud, on vastuvaidlemata selge. Lutheri õpetus õndsakssaamisest Jumala armust, aga mitte omast jõust ega teenetest, pidi säärasele võitlushimulisele iseloomule, nagu seda oli J., täitsa vastuvõtmatu olema. Ja ta on sellele seisukohale küll avalikult pehmemalt, küll erakirjades teravalt vastu astunud. Ateist ei olnud ta aga vististi mitte. Meie teame, kuidas meeldetuletused usklikust isamajast ja vennastekogudusest temas tihti sooje mälestusi ellu kutsusid ja tema neid enam kui üks kord avalikult väljendas. Ta tõendas tihti, et ta usu vastane ei olevat, vaid ainult tagurlise kirikluse vastu võitlevat. Meie teame tema kibeda vastase Vändra õp. E. Sokolovski märkustest, kuidas ta selle matusekõnest oma lapse kodusel matmisel Kurgjal ühes oma abikaasaga südamest liigutatud olnud ja õpetajat tänanud. Leiame õige mitmesuguseid vaateid ja ütlusi tema üksikutest elujärkudest, milledest küll mulje